

УДК 339.13(477)

А. А. МАЗАРАКІ,
професор, доктор економічних наук,
ректор,

В. Д. ЛАГУТІН,
професор, доктор економічних наук,
завкафедрою економічної теорії та конкурентної політики

ВНУТРІШНІЙ РИНОК УКРАЇНИ В УМОВАХ ДИСБАЛАНСІВ МІЖ ВИРОБНИЦТВОМ І СПОЖИВАННЯМ

Проаналізовано соціально-економічну роль внутрішнього ринку і внутрішньої торгівлі в умовах сучасних дисбалансів між виробництвом і споживанням. Розглянуто теоретичні аспекти забезпечення динамічної збалансованості та самодостатності внутрішнього ринку. Показано, що в Україні має місце парадоксальне поєднання моделі національного відтворення, орієнтованої на споживання, з кризою сфери споживання. Акцентовано увагу на можливостях вітчизняного внутрішнього ринку обмежувати негативний вплив дисбалансів між виробництвом і споживанням на процес національного відтворення.

Ключові слова: внутрішній ринок, внутрішня торгівля, дисбаланси, сфера виробництва, сфера споживання, пастка неефективного споживання, національне відтворення.

A. A. MAZARAKI,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Rector,

V. D. LAGUTIN,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Chair of Economic Theory and Competition Policy

UKRAINE'S INTERNAL MARKET UNDER CONDITIONS OF DISBALANCES BETWEEN PRODUCTION AND CONSUMPTION

The socio-economic role of the internal market and trade under conditions of the current disbalances between the production and the consumption is analyzed. Theoretical aspects of the ensuring of the dynamical balance and the self-sufficiency of the internal market are considered. It is shown that, in Ukraine, the paradoxical union of the model of national reproduction oriented onto the consumption with the crisis of the consumption sphere takes place. The attention is paid to possibilities of the domestic internal market to bound the negative effect of disbalances between the production and the consumption on the process of national reproduction.

Keywords: internal market, internal trade, disbalances, sphere of production, sphere of consumption, trap of nonefficient consumption, national reproduction.

Постановка проблеми. Суперечність між виробництвом і споживанням у процесі як національного, так і глобального відтворення має всезагальний характер,

---

Мазаракі Анатолій Антонович (Mazaraki Anatolii Antonovych) – e-mail: rektor@knteu.kiev.ua;
Лагутін Василь Дмитрович (Lagutin Vasyly Dmytrovych) – e-mail: Lagutin_vd@mail.ru.

що проявляється через сукупність особливих дисбалансів – глобальних, національних, регіональних, інституційних, кількісних, якісних, структурних, цінових, за товарними групами та ін. Дисбаланси між виробництвом і споживанням характеризуються як деформація і порушення взаємозумовленості та взаємозалежності цих двох сфер, коли розширення процесу виробництва обмежується низьким платоспроможним попитом, а межі зростання споживання, у свою чергу, не створюють можливостей для розвитку виробництва. При цьому частина вироблених товарів не може бути реалізована споживачам (тобто надійти до сфери споживання) внаслідок неефективності внутрішнього ринку. Як відомо, в сучасній глобалізованій економіці велика увага приділяється оцінці конкретних індикативних критеріїв у системі наднаціонального регулювання для встановлення причин виникнення і масштабів дисбалансів, для виявлення їх потенціальних загроз*.

Дисбаланси між виробництвом і споживанням виникають і загострюються в умовах волатильності макроекономічного середовища, нестабільності та непередбачуваних соціально-економічних трансформацій. Дисбаланси між виробництвом і споживанням є наслідком істотної зміни параметрів функціонування національної економіки і внутрішнього ринку (зокрема, наслідком порушення зв'язків, які зумовлюють їх структуру). Розв'язання суперечності між виробництвом і споживанням багато в чому залежить від стану й динаміки внутрішнього ринку країни. Для цього ринок повинен функціонувати так, щоб забезпечувати стабільність у динамічному макроекономічному середовищі та водночас поступально розвиватися. Необхідність розв'язання суперечності між виробництвом і споживанням, з одного боку, вимагає забезпечення сталості у функціонуванні внутрішнього ринку, що викликано протидією зовнішнім збуренням, а з іншого – передбачає здатність ринку до забезпечення збалансованих взаємозв'язків виробництва, обміну і споживання. Дисбаланси між виробництвом і споживанням пояснюються розривами між попитом суб'єктів ринку, зумовленим їх споживчими витратами за цілями використання, і ринковою пропозицією, обсяг якої визначається станом вітчизняного товарного виробництва та надходженням імпортової продукції на внутрішній ринок.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Слід зазначити, що у працях відомих зарубіжних (Б. Балаші [1], О. Бем-Баверка [2], Г. Гамільтона [3], Дж. Дебре [4], К. Ерроу [4; 5], С. Ліндера [6], В. Радаєва [7] та інших) і вітчизняних (В. Бодрова [8], В. Гейця [9], І. Крючкової [10], М. Скрипниченко [11] та інших) економістів розглянуто різні аспекти розвитку внутрішнього ринку, суперечність і дисбаланси між виробництвом і споживанням, а також з'ясовано основні закономірності впливу ринкового механізму на обмеження кризових наслідків досліджуваних дисбалансів. Проте невіршеними залишаються проблеми наукового розуміння сучасного етапу розвитку сфери товарного обороту і внутрішнього ринку в контексті коригування дисбалансів між виробництвом і споживанням, виявлення ефектів самодостатності внутрішнього ринку України з точки зору перспектив формування ефективної сфери споживання, переходу до моделі національного відтворення, орієнтованої на розвиток вітчизняного виробництва. Саме розгляду цих питань і присвячено нашу статтю.

Отже, **мета статті** – обґрунтувати теоретико-методологічні засади функціонування й розвитку внутрішнього ринку України в умовах сучасних дисбалансів між виробництвом і споживанням.

---

* The G-20 Mutual Assessment Process (MAP) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/g20map.htm>.

Виклад основного матеріалу. Три напрями дослідження, які є центральними у цій статті, полягають у такому. 1) Механізм функціонування внутрішнього ринку: суб'єкти ринку – товаровиробники, імпортери, постачальники, торговці, споживачі – закономірно взаємодіють (координують свої дії) на основі прийняття і реалізації економічних рішень. 2) Модель національного відтворення: загострення або послаблення дисбалансів між виробництвом і споживанням об'єктивно, під впливом механізму внутрішнього ринку, змінюють характер відтворювального процесу, посилюючи його виробничу або споживчу складові. 3) Самодостатність внутрішнього ринку: потенціал стійкості ринкового механізму дозволяє компенсувати вплив негативних ефектів дисбалансів між виробництвом і споживанням на основі реалізації економічних інтересів усіх суб'єктів внутрішнього ринку. Ці три напрями і одночасно методологічні відправні пункти дослідження дають можливість теоретично оцінити суперечливий комплекс проблем, пов'язаних з розвитком вітчизняного внутрішнього ринку в умовах посилення дисбалансів між виробництвом і споживанням.

Розвиток суперечності та дисбалансів між виробництвом і споживанням проявляється на ринку і через ринковий механізм. Інфраструктурою ринку є торгівля. Завдання внутрішньої торгівлі полягає у посередництві між виробництвом і споживанням. Таку роль вона виконує в тому випадку, якщо надає торговельні послуги суб'єктам ринку якісніше і дешевше, ніж це було б без неї.

Внутрішній ринок – це система економічних відносин і сукупність інституцій у сфері товарного обороту, за допомогою яких здійснюються акти купівлі-продажу товарів для задоволення потреб споживачів на території країни. Внутрішній ринок є економічною формою зв'язку між виробництвом і споживанням, на основі якої забезпечуються продаж товарів і реалізація їх вартості, а отже – і створюються необхідні передумови для розв'язання суперечності між виробництвом і споживанням. Для цього необхідно забезпечити товаровиробникам свободу конкурентного виходу на ринок, а споживачам (покупцям) – свободу конкурентного вибору товарів і безпечність їх споживання. Це означає, що дійсно цілісне уявлення про збалансованість виробництва і споживання можна отримати, лише включивши до об'єкта дослідження всіх суб'єктів ланцюга ринкового руху товарів – з моменту виробництва до моменту кінцевої реалізації та безпосередньо самого споживання [7, с. 10–14].

Аналіз дисбалансів між виробництвом і споживанням на основі абсолютизації принципу пріоритету сфери виробництва не може дати належного наукового результату. Дослідження дисбалансів між виробництвом і споживанням передбачає визнання значущості акту продажу (збуту, реалізації) вироблених товарів на ринку. Спрощене розуміння проблеми співвідношення виробництва, ринку (обміну) і споживання (тобто фактичної збалансованості між фазами національного відтворення та їх безперервності) не має перспектив.

Слід розрізнити необхідну та достатню умови збалансованості виробництва і споживання. Першою з них є наявність ефективного ринкового механізму, який функціонує на основі відносин ефективної конкуренції між суб'єктами ринку, а другою – наявність ринкової пропозиції товарів відповідно до платоспроможного попиту на них.

Ринок урівноважує не тільки попит і пропозицію, але й виробничі можливості та споживчі уподобання, формуючи механізм утворення рівноважних цін на товари. Класичним тут можна вважати аналіз О. Бем-Баверком кінського ринку, на базі якого було доведено основний закон утворення цін як формування рівнодіючої існуючих у суспільстві оцінок товарів (тобто оцінок учасниками обміну раціонально

визначених суб'єктивних цінностей обмінюваних благ) [2, с. 198–199]. Якщо кожний суб'єкт ринку може максимізувати своє власне споживання в умовах розширення виробничих можливостей, то функціонування внутрішнього ринку буде збалансованим і сталим. Такий внутрішній ринок закономірно включає повноцінний масив конкурентних алокацій [4; 5].

Механізм розвитку суперечності між виробництвом і споживанням ґрунтується на динаміці трьох головних параметрів ринку: пропозиції, попиту і ціни. Розвинутий ринок вимагає наявності, з одного боку, у продавців певного обсягу конкурентоспроможних товарів, а з другого – у покупців відповідної маси коштів, які б формували належну місткість ринку. Пропозиція товарів є ринковою формою прояву результатів виробництва, а платоспроможний попит – ринковою формою прояву споживання (потреб). Зростання попиту підтверджується збільшенням обсягів продажу і одночасно стає сигналом до збільшення інвестицій у процес виробництва товарів.

Для умов колишньої соціалістичної економіки вважалося, що товарна пропозиція у сфері внутрішньої торгівлі має бути більшою від попиту на розмір нормального товарного запасу, суми природних збитків, оцінки неходових і залежалих товарів [12, с. 213]. Основним елементом, який визначав перевищення пропозиції над попитом, був нормальний товарний запас, наявність якого слугувала необхідною умовою безперебійного обороту товарів, створювала можливості для вибору товарів і якнайкращого задоволення попиту населення. Тим часом, як показав Я. Корнаї, соціалістична економіка, по суті, завжди пов'язана з наявністю товарного дефіциту [13, с. 127]. У сучасних умовах ситуація змінюється: необхідною стає фактична збалансованість попиту і пропозиції, що передбачає відповідність кількості, асортименту і якості товарів, пропонованих у сфері торгівлі, попиту покупців (споживачів), який виражається в їхніх конкретних платоспроможних вимогах.

Для забезпечення динамічного товарного балансу як у цілому на ринку, так і за групами товарів використовуються новітні логістичні технології, зокрема – JIT і ECR. Мета технології JIT (“just-in-time” – “точно у строк”) полягає у забезпеченні доставки товарів безпосередньо на час виконання конкретних транзакційних операцій купівлі-продажу, завдяки чому товарний запас фактично усувається. Технологія ECR (“efficient consumer response”) – це ефективна реакція на запити споживачів, яка спочатку застосовувалась у сфері торгівлі модним одягом, де внаслідок традиційного планування виробництва протягом чотирьох сезонів (весна, літо, осінь, зима) виникали серйозні проблеми з товарними запасами. Великий розпродаж товарів після закінчення сезону не завжди вирішував проблему незбалансованості пропозиції та попиту на них. Логістична технологія ECR дозволяє відмовитися від накопичення надмірних запасів товарів у ланцюгу постачань і швидко реагувати на запити споживачів за рахунок організації більш гнучкого виробництва.

Ще один серйозний момент. Рівень та й ефективність споживання залежать не тільки від кількісних параметрів платоспроможного попиту. Важливим є і якісний аспект. Нинішня модель споживчої поведінки українських домогосподарств допускає можливість того, що не всі вони ефективні у виборі товарів на ринку, а отже – є потенціал підвищення рівня та ефективності споживання навіть без зміни доходів (попиту) і пропозиції споживчих товарів на внутрішньому ринку. Під ефективністю споживання розумітимемо відповідність ефектів (результатів) споживчого використання придбаних на ринку товарів і послуг суспільно визначеним цілям, принципам і пріоритетам розвитку економіки, домашнього господарства та людини, а

також значущість споживання для забезпечення суспільного добробуту, поліпшення способу життя, задоволення платоспроможних потреб, якнайповнішої реалізації прав та інтересів споживачів на основі поліпшення їхнього матеріального і духовного добробуту при раціоналізації витрат на придбання відповідних благ. Високий рівень добробуту — найважливіша характеристика ефективного споживання. Як підкреслював А. Дітон, добробут — це "матеріальний добробут, який включає дохід і майновий стан; фізичне і психологічне благополуччя, яке виражене у стані здоров'я і щастя; освіту і можливість брати участь у житті громадянського суспільства в умовах демократії та верховенства закону" [14, с. 41].

За сучасних макроекономічних умов соціально-економічного розвитку України посилення дисбалансів між виробництвом і споживанням пояснюється, в першу чергу, станом системної кризи національної економіки, соціально-економічною нестабільністю, звуженням відтворювального процесу в цілому. Перманентне порушення основних макроекономічних пропорцій в Україні стримує розвиток внутрішнього ринку та деформує взаємозв'язки між виробництвом, обміном і споживанням. У цілому слід погодитися з В. Гейцем, який зазначає, що економічна політика в Україні, яка має бути спрямована на побудову нової інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання, повинна ґрунтуватися на вимушеній жорсткій політиці обмежень, яка формує динаміку кінцевих споживчих витрат, тобто на реаліях жорсткої економії як складової макроекономічної стабілізації [9, с. 10].

Посилення дисбалансів між виробництвом і споживанням відбувається в Україні в умовах інфляції та девальвації національної валюти. Підвищення оптових і роздрібних цін — універсальний засіб реагування внутрішнього ринку на проблеми у сфері вітчизняного виробництва. Саме в механізмі ціноутворення на ринку та у структурі ціни проявляються суперечності нинішніх економічних відносин в Україні (вигода продавців, програш покупців, фінансові вигоди корупційних схем та ін.). У цих умовах очевидно, що європейський принцип достовірного інформування споживачів про ціни і якість продукції має бути якнайшвидше впровадженим на внутрішньому ринку України.

Зростання цін підвищує рівень інфляції, яка і без того збільшується внаслідок девальвації гривні. Інфляція безпосередньо пов'язана з девальвацією гривні, тому підвищення ціни на ринку відбувається незалежно від фактичного співвідношення між попитом і пропозицією. Інфляція і девальвація істотно ускладнюють умови ринкової діяльності, адже більшість роздрібних торговців викуповують товари у поставальників (оптових торговців) за рахунок банківських кредитів, а нерідко беруть товар під реалізацію на умовах відстрочки платежу. Крім того, висока інфляція і девальвація гривні спричиняють зниження купівельної спроможності домогосподарств, а отже — і зменшення роздрібного товарообороту. В умовах рецесії, девальвації гривні та високої інфляції відсутні належні фінансово-економічні передумови для зростання товарообороту (оптового і роздрібного).

Рівень і динаміка споживання забезпечуються за рахунок доходів домашніх господарств, кредитів, розвитку виробництва, імпорту. Високий рівень споживання — характерна ознака сучасного суспільства добробуту. Сьогодні в розвинутих країнах світу розвиток сфери виробництва визначається переважно індивідуальними потребами, які не мають меж і постійно стимулюють виробництво нових товарів, забезпечуючи тим самим неухильне зростання суспільного добробуту.

Кінцеві споживчі витрати у структурі ВВП України постійно зростають: у 1990 р. вони становили 73,6%, у 1995 р. — 76,4%, у 2000 р. — 75,2%, у 2005 р. — 76,5%,

Таблиця 1

Структура кінцевих споживчих витрат в Україні у 1995–2014 рр.*

Показники	Роки											
	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кінцеві споживчі витрати.....	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі:												
домашніх господарств.....	65,0	72,2	74,8	75,1	75,7	76,7	75,3	75,0	77,8	77,7	78,7	78,6
некомерційних організацій, що обслу- говують домашні господарства.....	7,1	3,1	1,4	1,3	1,2	1,0	0,9	1,0	0,9	0,8	0,8	0,7
сектору загального державного управ- ління.....	27,9	24,7	23,8	23,6	23,1	22,3	23,8	24,0	21,3	21,5	20,5	20,7

* Статистичний щорічник України за 2014 рік. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – С. 35 [15, с. 467–468].

у 2010 р. – 84,4%, у 2012 р. – 88,3%, у 2013 р. – 91,8%, у 2014 р. – 90% * [15, с. 468]. При цьому у структурі самих кінцевих споживчих витрат в Україні неухильно зростає питома вага споживчих витрат домашніх господарств (табл. 1). У 2014 р. кінцеві споживчі витрати домашніх господарств становили (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополь і частини зони проведення АТО) 1107,8 млрд. грн. (у фактичних цінах) (або 78,6% усіх витрат), сектору загального державного управління – відповідно, лише 291,3 млрд. грн. (або 20,7%), а некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, – 10,6 млрд. грн. (або 0,7%).

У цілому (до 2014 р.) ситуація на вітчизняному внутрішньому споживчому ринку характеризувалася позитивною динамікою споживання в інституційному секторі домашніх господарств і негативною динамікою – в секторі загального державного управління. Якщо у 1995 р. у структурі кінцевих споживчих витрат в Україні частка домашніх господарств становила 65%, то вже у 2000 р. – 72,2%, у 2005 р. – 74,8%, у 2010 р. – 75%, у 2013 р. – 78,7%, а у 2014 р. – 78,6%. У кризових 2009–2010 рр. відбулося зменшення кінцевих споживчих витрат домашніх господарств (у 2009 р. – 75,3%, у 2010 р. – 75%), яке відображало скорочення місткості ринку споживчих товарів. Але вже у 2011 р. частка кінцевих споживчих витрат домашніх господарств істотно зросла – до 77,8%.

У таблиці 2 наведено кінцеві споживчі витрати вітчизняних домогосподарств за цілями (у 2014 р. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополь). Аналіз статистичних даних здійснювався лише за тими видами кінцевих споживчих витрат, які реалізуються через сферу внутрішньої торгівлі (тобто кінцеві споживчі витрати домогосподарств, пов'язані з послугами транспорту, охорони здоров'я, відпочинку, культури, освіти, житла тощо, не розглядаються).

* Статистичний щорічник України за 2014 рік. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – С. 35.

Таблиця 2

**Кінцеві споживчі витрати вітчизняних домашніх господарств
за цілями за 2010–2014 рр. (СНР–2008) ***

Кінцеві споживчі витрати	Р о к и									
	2010		2011		2012		2013		2014	
	млрд. грн. (у фактичних цінах)	%	млрд. грн. (у фактичних цінах)	%	млрд. грн. (у фактичних цінах)	%	млрд. грн. (у фактичних цінах)	%	млрд. грн. (у фактичних цінах)	%
Продукти харчування та безалкогольні напої.....	259,9	64,1	320,3	64,1	353,0	62,1	399,2	63,5	415,8	62,6
Алкогольні напої, тютюнові вироби та наркотики	45,9	11,3	59,3	11,9	75,1	13,2	78,6	12,5	86,3	13,0
Одяг і взуття	38,4	9,5	51,2	10,2	54,0	9,5	55,5	8,8	56,8	8,6
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла.....	28,0	6,9	35,8	7,2	38,6	6,8	42,9	6,8	45,8	6,9
Інші товари й послуги.....	33,0	8,2	33,1	6,6	47,3	8,3	52,5	8,4	59,1	8,9
Усього.....	405,3	100,0	499,6	100,0	568,0	100,0	628,8	100,0	663,9	100,0

* Національні рахунки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Структурні дисбаланси між витратами домашніх господарств за цілями використання і ринковою пропозицією споживчих товарів посилюються. Особливістю сфери споживання в Україні є надмірно високі споживчі витрати домогосподарств на продукти харчування (включаючи алкогольні напої та тютюнові вироби) (у 2010 р. — 75,4%, у 2014 р. — 75,6%). У 2013–2014 рр. відбулося зменшення частки кінцевих споживчих витрат вітчизняних домогосподарств на придбання одягу і взуття (у 2010 р. — 9,5%, у 2013 р. — 8,8%, у 2014 р. — 8,6%).

Безперечно, у перспективі в Україні дедалі більшого значення набуватиме раціоналізація сфери особистого споживання. Раціональність, економність і ощадливість мають стати основними пріоритетами у сфері споживання в Україні в нинішніх умовах економічної рецесії та посилення впливу негативних зовнішніх факторів. Такий підхід відповідає загальноцивілізаційному профілю етичного споживання, який формується під впливом морального фактора, з урахуванням умов виробництва і наслідків самого споживання [16, р. 916–925].

Тенденція до розширення сфери споживання в умовах надмірної концентрації наявних доходів у секторі домашніх господарств при низькому загальному рівні добробуту населення дозволяє говорити про наявність в Україні моделі національно-

---

го відтворення, орієнтованої на споживання. І. Крючкова писала про споживацьку модель розвитку, характерною рисою якої є випередження темпів зростання споживчого попиту порівняно з темпами підвищення інвестиційного попиту [10, с. 122].

Модель національного відтворення, орієнтована на споживання, зумовлюється порушенням об'єктивних закономірностей відтворювального процесу, незбалансованістю між споживанням, заощадженням і нагромадженням за категоріями кінцевого використання ВВП і диспропорціями в його структурі. Причинами поширення моделі національного відтворення, орієнтованої на споживання, в Україні стали не-ефективність процесу виробництва, низька якість вітчизняних товарів, великі масштаби тінізації економіки. Саме надмірний рівень тінізації доходів є однією з основних причин схильності їх отримувачів до споживацької поведінки.

Проте реальна ситуація в економіці України щодо дисбалансів між виробництвом і споживанням є далеко не однозначною. Парадоксальність моделі національного відтворення, орієнтованої на споживання, в Україні полягає в тому, що насправді має місце низький рівень споживання населення, який треба підвищувати. Сьогодні порівняно з розвинутими країнами купівельна спроможність вітчизняних домашніх господарств є надто низькою. У 2014 р. Україна за показником купівельної спроможності на 1 особу населення займала передостаннє місце серед усіх європейських країн – 1641 євро (нижчий показник лише у Молдові – 1322 євро). Це значно менше від середньоєвропейського рівня (13112 євро) і від середнього рівня країн ЄС-28 (15423 євро). Купівельна спроможність на 1 особу населення у країнах – наших сусідах становила: Беларусь – 2365 євро, Румунія – 3748, Угорщина – 4949, Польща – 6170, Словаччина – 7537 євро *.

Нині в Україні одночасно існують такі, на перший погляд, несумісні явища у сфері споживання, як бідність і низькі офіційні доходи значної частини населення, з одного боку, та багатство, соціальний егоїзм і розкіш – з іншого; відсутність перспектив у розв'язанні житлового питання для багатьох вітчизняних домогосподарств і одночасно будівництво і придбання житла при надмірно високій його ціні порівняно із середньоєвропейським рівнем. Менша частина населення в умовах кризи та війни своїми багатством і статками кидає справжній виклик українському суспільству, а більшості населення тільки й залишається далі нести основний тягар фінансово-економічної кризи. Держава ж може запропонувати більшості споживачів лише безальтернативну по суті перспективу подальшого “затягування пасків”.

Зниження добробуту населення і зменшення реальних грошових доходів домогосподарств означають продовження кризи у сфері споживання та відрив фактичного споживання від її раціональної структури з урахуванням національних традицій. Це й надалі загострюватиме дисбаланси між виробництвом і споживанням в Україні. Підвищення добробуту населення не може не бути пріоритетом у стратегії соціально-економічного розвитку нашої держави. Інша справа, що підвищення добробуту має поєднуватися з раціоналізацією сфери споживання.

Врешті-решт, національна економіка опинилась у пастці неефективного споживання, коли сфера споживання відособлюється від сфери внутрішнього виробництва, а задоволення платоспроможних потреб втрачає раціональні засади. В основі цієї пастки лежить деформація джерел отримання доходів: тінізація прибутків приватного бізнесу і доходів домашніх господарств, корупційні доходи державних чиновників. Парадоксальність пастки неефективного споживання полягає також у

---

* Purchasing Power Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gfk.com>.

відсутності стимулюючого впливу сфери споживання на розвиток внутрішнього товарного виробництва.

В умовах економічної рецесії негативні ефекти нерозвинутої сфери споживання посилюються, наслідками чого стають подальша криза у сфері вітчизняного товарного виробництва й загострення дисбалансів між виробництвом і споживанням, що, у свою чергу, зумовлює звуження місткості внутрішнього ринку. Дедалі більше проявляється нездатність вітчизняного виробництва задовольняти зростаючі потреби внутрішнього ринку в конкурентоспроможних і якісних товарах [11, с. 177].

Як би громадянське суспільство суб'єктивно не прагнуло до виробничої моделі відтворювального процесу, об'єктивна реальність, по суті, заперечує цю можливість. Зовнішні інвестиції, внаслідок високих політичних і корупційних ризиків, в українську економіку не надходять, а внутрішні заощадження масово вивозяться за кордон; та ж їх частина, що залишається всередині країни, направляється на нераціональні споживчі потреби. Щодо включення вітчизняних товаровиробників до глобальних ланцюгів виробництва доданої вартості (на що покладаються великі надії), то воно є можливим лише в неосновних, другорядних ланках таких ланцюгів. Але це принципово не змінює ситуацію у сфері вітчизняного виробництва і одночасно загострює проблеми внутрішнього ринку. Доки пастка неефективного споживання зберігатиметься, доти не буде стимулів до переходу на нову модель національного відтворення, в основі якої лежать інвестиції в інноваційну діяльність у сфері товарного виробництва.

В умовах сировинної спрямованості українського експорту ситуація у сфері виробництва експортної продукції поліпшуватиметься лише при підвищенні світових цін на товари, що експортуються з країни, та стабільному попиті їх основних покупців (споживачів). Завдяки цьому збільшуватиметься приплив іноземної валюти в економіку, зростатимуть інвестиції, поліпшуватиметься стан внутрішнього ринку і внутрішньої торгівлі. Проте так буває далеко не завжди.

Про суперечливу динаміку світових цін на аграрну продукцію свідчать дані Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН – FAO (рис. 1). На рисунку 1 рівень у 100% відповідає середньому значенню індексів цін, зважених за середньо-світовою часткою кожної товарної групи у світовому експорті за 2002–2004 рр.

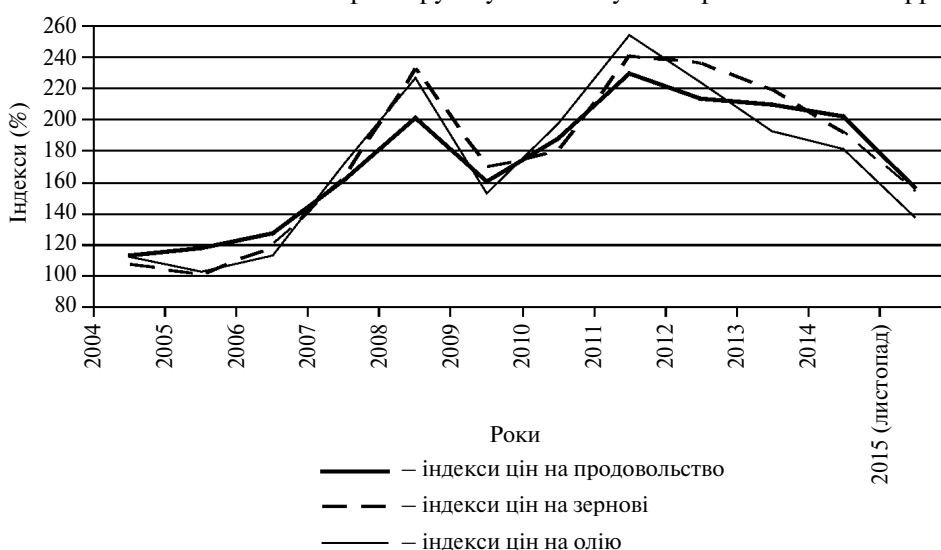

Рис. 1. Індекси цін FAO на продовольчі товари у 2004–2015 рр.

FAO [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/ru/>.

Зниження цін на зернові та олійні культури – традиційні товари українського експорту – мало місце у 2009 р. (у 2008 р. індекс цін зернових культур становив 237,8%, а у 2009 р. – 173,7%, олії – відповідно, 227,2% і 150,9%) та у 2013–2015 рр. (у 2012 р. індекс цін зернових культур становив 241,3%, у 2013 р. – 219,3%, у 2014 р. – 191,9%, у 2015 р. (листопад) – 153,7%, олії – відповідно, 225,3%, 193%, 181,1% і 138,2%), що збігається з періодами рецесій у національній економіці. Зниження світових цін на сировинну аграрну продукцію демонструє високу уразливість вітчизняного виробництва до коливань світової кон'юнктури сировинних ринків.

Отже, посилення дисбалансів між виробництвом і споживанням в Україні відбувається на фоні низьких цін на сировинні товари на світових ринках. Низькі ціни на традиційні товари українського експорту в цілому спричиняють скорочення іноземних інвестицій у сферу внутрішнього виробництва, зменшення доходів домогосподарств і зниження рівня споживання. Сьогодні дедалі більше підстав вважати, що негативні зміни на світових сировинних ринках – це не короткострокове явище, а системний виклик для всієї глобальної економіки із серйозними середньо- і довгостроковими наслідками для України. Для компенсації втрат від падіння світових цін на сировинні товари державі слід максимально сприяти розвитку внутрішнього ринку і сфери вітчизняного виробництва на основі стимулювання інвестиційного процесу.

Особливо слід відзначити вплив імпорту на дисбаланси між виробництвом і споживанням в Україні. Йдеться про важливість співвідношення пропозиції товарів внутрішнього виробництва та імпорту залежно від різних параметрів платоспроможного попиту [8, с. 56–57]. Попит вітчизняних домашніх господарств традиційно характеризується високою схильністю до імпортової продукції, тому його зростання нерідко призводить до нарощування імпорту споживчих товарів. Про це свідчить зростання питомої ваги імпортних товарів, які реалізуються у внутрішній торгівлі України через торговельну мережу підприємств. Так, за 2010–2014 рр. вітчизняне товарне виробництво втратило 6,5% українського внутрішнього ринку споживчих товарів (у тому числі 2,6% ринку продовольчих і 10,5% ринку непродовольчих товарів), тоді як за 2005–2009 рр. відповідні показники були значно нижчими – 3,1%, 2,5% і 2,9%. Найбільше скорочення частки продажу споживчих товарів, вироблених на території України, через торговельну мережу підприємств мало місце у 2012 р. – 3% порівняно з попереднім роком. Найбільшими темпами (на 4,3%) цей показник зростав у кризовому 2009 р., коли внаслідок девальвації гривні підвищилася цінова конкурентоспроможність вітчизняних товарів*.

Невисокі доходи вітчизняних домогосподарств – стримуючий фактор розвитку внутрішнього ринку. Тільки за умови отримання домогосподарствами достатніх грошових доходів вони матимуть можливості раціоналізувати свої витрати на споживання. Підвищення рівня життя і доходів населення може здійснюватися лише на основі зростання обсягів національного виробництва і ВВП у цілому (насамперед, виробництва продукції з високим вмістом доданої вартості). Для цього важливо забезпечити самодостатність внутрішнього ринку.

Самодостатній внутрішній ринок – той, на якому в результаті його значної місткості забезпечуються достатні умови для сталого розширеного національного відтворення. Самодостатність – це здатність внутрішнього ринку відтворювати себе у розширеному масштабі, бути стійким до несприятливих зовнішніх впливів.

---

* Статистичний щорічник України за 2014 рік. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – С. 257–258.

Самодостатність, місткість і стійкість внутрішнього ринку є безпосередньо взаємозв'язаними та доповнюють одна одну. Як відомо, в Індексі глобальної конкурентоспроможності розвиток внутрішнього ринку країни оцінюється за двома показниками: "розмір ринку" та "ефективність ринку". За даними 2015–2016 рр., за розміром внутрішнього ринку Україна опинилася на 46-му місці, тоді як у 2014–2015 рр. вона була на 37-му, у 2013–2014 рр. — на 38-му, а у 2009–2010 рр. — на 29-му місці. Це досить високі місця у світовій економіці. Проте не може прикро не вражати втрата Україною 9 позицій у 2015–2016 рр. Щодо ефективності внутрішнього ринку, то наша держава займає низькі місця у другій сотні країн світу, а це, по суті, нівелює значущість розміру ринку. Втім, в останні два роки позиції України за показником ефективності ринку поліпшуються: якщо за даними 2013–2014 рр. вона займала 124-те місце, то у 2014–2015 рр. — 112-те (+12 місць), а у 2015–2016 рр. — 106-те (+6 місць), хоча ще у 2008–2009 рр. Україна була на 103-му місці за ефективністю внутрішнього ринку*.

Внутрішній ринок України є досить містким і самодостатнім, з чисельністю споживачів, яка перевищує 42 млн. осіб. Розвинутий, місткий, самодостатній внутрішній ринок і раціональне внутрішнє споживання об'єктивно генерують самовідтворювальні позитивні процеси у трансформуванні вітчизняного товарного виробництва. Для несамодостатнього, маломісткого внутрішнього ринку характерною є моно- або декількапродуктова (недиверсифікована) спеціалізація виробництва експортної продукції, а споживання здійснюється в основному за рахунок імпорту.

Самодостатній внутрішній ринок об'єктивно підвищує значущість ендогенних факторів у забезпеченні моделі національного відтворення, орієнтованої на розвиток внутрішнього виробництва. На цій основі обмежуватиметься негативний вплив екзогенних факторів, пов'язаних з перманентними змінами у кон'юнктурі світових ринків. Самодостатність внутрішнього ринку — необхідна потенціальна передумова для інноваційного розвитку сфери виробництва. У цих умовах ринковий механізм дійово працює на потреби розвитку сфери внутрішнього виробництва. Це є можливим як на основі формування необхідних обсягів заощадження, так і шляхом створення стимулюючих інструментів для направлення фінансових ресурсів до тих виробничих структур, які їх потребують. Самодостатній, стійкий внутрішній ринок здатний формувати необхідні ресурси для забезпечення прискореного розвитку інвестиційно спрямованих видів виробництва, продукція яких надходитиме на ринок.

Як показує світовий досвід, важливою є роль внутрішньої торгівлі в переході на нову модель національного відтворення. Це пов'язано з високими темпами концентрації капіталу у світовій торгівлі наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. Якщо в І половині ХХ ст. переважав індивідуальний торговельний бізнес, то потім провідною стала акціонерна (корпоративна) форма його організації. Як результат, відбулося скорочення історично сформованого розриву між сферою товарного обороту і галузями промисловості за основними показниками концентрації. Це принципово нова ситуація, що проявляється і в економіці України.

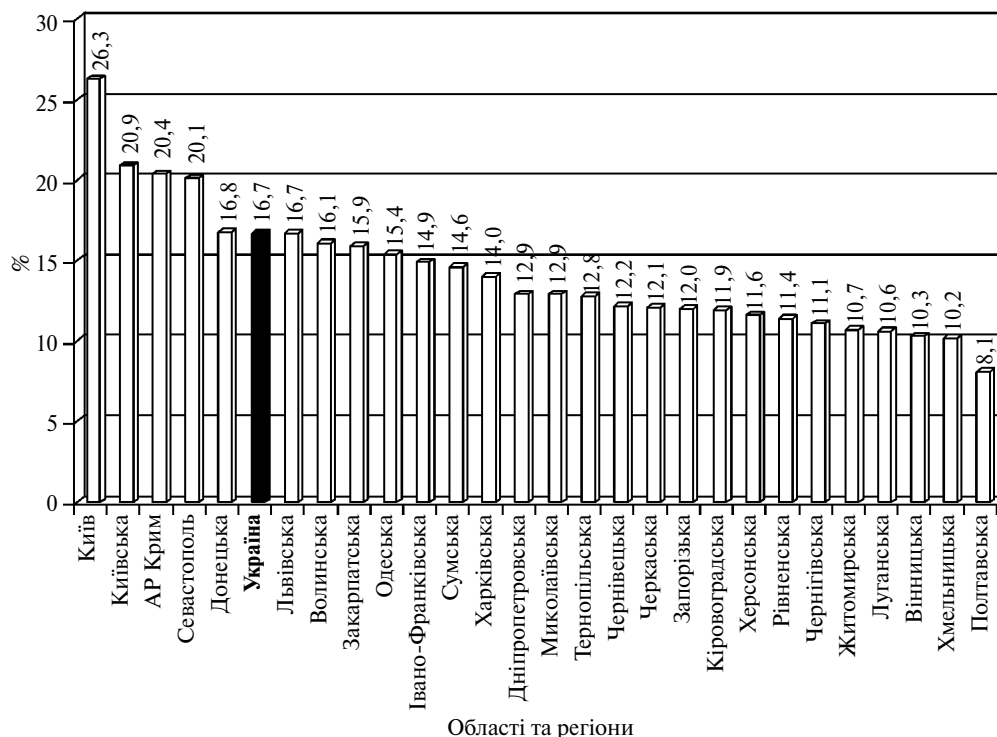
Серед найбільших корпорацій світу позиції торгових компаній зміцнюються. Так, за даними "Fortune Global 500", у 2014 і 2015 рр. американська торгова компанія "Wal-Mart Stores" займала 1-ше місце за показником доходу. У 2015 р. найбільші торгові компанії світу займали такі місця: 30-те — "CVS Health", 52-ге — "Costco", 54-ге — "Kroger", 62-ге — "Tesco", 64-ге — "Carrefour", 88-ме — "Amazon.com", 97-ме — "Metro",

---

* Індекс глобальної конкурентоспроможності [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport.pdf.

101-ше – “Home Depot”, 114-те – “Walgreens”, 115-те – “China Resources National”, 117-те – “Target”, 129-те – “Groupe Auchan” *. В Україні у 2014 р. до ТОП-100 за місцями в рейтингу увійшли такі роздрібні торгові компанії, як “АТБ-маркет” (відповідно, 4-те), “Фоззі Груп” (5-те) (попереду, зокрема, “Metinvest”, ДТЕК і “Арселор Міттал Кривий Ріг”), “Епіцентр К” (14-те), “Ельдорадо” (39-те), “Рітейл Груп” (43-те), “Ашан Україна” (48-ме), “Фокстрот” (50-те), “Таврія-В” (61-ше), “Comfy” (67-ме), “Амстор” (70-те), “Еко-Маркет” (79-те), “Novus” (97-ме), “Фуршет” (99-те) **.

Важливим є аналіз частки внутрішньої торгівлі у структурі ВДВ за регіонами України (рис. 2).

Рис. 2. Частка внутрішньої торгівлі у структурі ВДВ за регіонами України у 2013 р.

Валовий регіональний продукт за 2013 рік : стат. зб. – К. :
Державна служба статистики України, 2015. – С. 108.

Як свідчать дані, наведені на рисунку 2, у 2013 р. найбільша частка внутрішньої торгівлі (оптова і роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів) була характерною для м. Київ і становила 26,3% (тоді як у 2012 р. – 23,7%), для Київської області – відповідно, 20,9% (18,6%), для АР Крим – 20,4% (19%), для м. Севастополь – 20,1% (20,4%), для Донецької області – 16,8% (16,2%). У структурі ВРП внутрішня торгівля займала 1-ше місце у м. Київ і Севастополь, в АР Крим, у Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Львівській і Харківській областях. На 3-му місці у структурі ВРП відповідних регіонів внутрішня торгівля була лише у Дніпропетровській та Луганській областях (після переробної та добувної промисловості), у Вінницькій, Кіровоградській, Миколаївській, Сумській та Черкаській областях (після сільського господарства і переробної промисловості), а на

* Fortune Global 500 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fortune.com/fortune500>.

** 100 найбільших компаній України за рівнем виручки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/ratings/2>.

4-му місці — у Житомирській (після сільського господарства, переробної промисловості та державного управління), Полтавській (після переробної та добувної промисловості, сільського господарства) та Хмельницькій (після сільського господарства, переробної промисловості та освіти) областях*.

Безумовно, проблемною є ситуація, коли зростання частки ВДВ у сфері внутрішньої торгівлі відбувається на фоні скорочення частки видів економічної діяльності в реальному секторі національної економіки. І все ж, на наш погляд, оптимальною можна вважати частку ВДВ внутрішньої торгівлі у ВВП України у межах 13–14% за умови, якщо це забезпечується розширеною реалізацією (продажем) на ринку вітчизняної продукції та істотним поліпшенням якості торговельних послуг.

Фактична ситуація така, що в умовах високої ризикованості вкладення коштів у процес виробництва внутрішня торгівля стає тією сферою національної економіки, де активно відбувається процес заощадження капіталу. Цей капітал може бути використаний, наприклад, для інвестицій у сферу виробництва товарів, які продаватимуться у торгових компаніях. Так, в Україні великі роздрібні торговельні мережі беруть активну участь у виробництві споживчих товарів шляхом їх виготовлення під власними торговими марками, що дозволяє продавати їх за нижчими цінами.

Подібний тренд є відображенням загальносвітової тенденції. Йдеться про те, що висококонцентрований торговельний бізнес починає відігравати дедалі важливішу роль у процесі формування глобальних ланцюгів поставок та управління ними. Глобальні торговельні мережі з простих товаропровідних каналів і систем обслуговування кінцевих покупців перетворюються на "творців" ринку, зумовлюючи його реструктуризацію та територіальне переміщення виробництва у глобальному масштабі. Як приклад можна навести діяльність торгової компанії "Wal-Mart Stores", яка не володіє виробничими потужностями, але, розміщуючи замовлення, по суті, "формує" місцеве виробництво відповідно до власних потреб, змінює територіальне розміщення виробничого процесу [3, р. 125–137].

Шлях до утворення великими українськими компаніями глобальних ланцюгів створення доданої вартості є досить реальним.

Ще один напрям активного впливу самодостатнього, місткого внутрішнього ринку на розвиток сфери виробництва пов'язаний з ідеями внутрішньогалузевої торгівлі [1, р. 27–42] та перехресного попиту [6, р. 11–15]. В умовах внутрішньогалузевої торгівлі оптові торговці дедалі більше спеціалізуються на дистрибуції технологічно близької продукції, що сприяє кооперації та формуванню міжфірмових альянсів у сфері виробництва. Як показує досвід функціонування внутрішнього (єдиного) ринку ЄС, це стимулює підвищення якості продукції та, як наслідок, більш повне врахування мінливості смаків і уподобань споживачів. При цьому ефекти масштабу і різноманіття взаємодоповнюють один одного, що проявляється на різних товарних ринках. Асоціація України з ЄС створює умови для залучення вітчизняних товаровиробників до діяльності таких міжфірмових альянсів в інтересах інноваційного розвитку сфери виробництва.

Висновки. Отже, внутрішній ринок об'єктивно забезпечує взаємозв'язок виробництва і споживання на базі досягнення динамічної рівноваги платоспроможного попиту та ринкової пропозиції. При цьому самодостатність внутрішнього ринку стає важливою передумовою для формування нової моделі національного відтворення, основою якої є ефективний процес виробництва і сучасна раціональна сфера споживання.

---

* Валовий регіональний продукт за 2013 рік : стат. зб. — К. : Державна служба статистики України, 2015. — С. 108.

Безперечно, ця стаття не охоплює всіх аспектів дослідження внутрішнього ринку в умовах дисбалансів між виробництвом і споживанням. Перелічені процеси і тенденції посилення ролі внутрішнього ринку в умовах дисбалансів між виробництвом і споживанням потребують більш повного теоретичного осмислення і емпіричної перевірки. Проте вже тепер очевидно, що саме забезпечення самодостатності внутрішнього ринку України дасть можливість підвищити його системоутворюючу роль для розвитку вітчизняного виробництва.

Список використаної літератури

1. Balasa B. Intra-Industry Specialization: a Cross-Country Analysis // *European Economic Review*. – 1986. – Vol. 30. – № 1. – P. 27–42.
2. Бем-Баверк О. Избранные труды о ценности, проценте и капитале. – М. : Эксмо, 2009. – 912 с.
3. Hamilton G., Petrovic M., Senauer B. Retailers as Market Makers / *The Market Makers: How Retailers are Reshaping the Global Economy*. – Oxford : Oxford University Press, 2011. – 266 p.
4. Arrow K.J., Debreu G. Existence of an Equilibrium for a Competitive Economy // *Econometrica*. – 1954. – Vol. 22. – P. 265–290.
5. Arrow K.J., Block H.D., Hurwicz L. On the Stability of the Competitive Equilibrium // *Econometrica*. – 1959. – Vol. 27. – P. 82–109.
6. Linder S. An Essay on Trade and Transformation. – Stockholm : Almqvist & Wicksell, 1961. – 167 p.
7. Радаев В.В. Как организуется рыночное взаимодействие. – М. : Высшая школа экономики, 2010. – 60 с.
8. Державне регулювання розвитку внутрішнього ринку в умовах модернізації національної економіки : моногр. ; [за ред. В.Г. Бодрова]. – К. : НАДУ, 2013. – 204 с.
9. Гець В.М. Подолання квазіринковості – шлях до інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання // *Економіка України*. – 2015. – № 6. – С. 4–17.
10. Структурна гармонізація економіки України як чинник економічного зростання : моногр. ; [за ред. І.В. Крючкової]. – К. : Експрес, 2007. – 520 с.
11. Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні : кол. моногр. ; [за ред. М.І. Скрипниченко]. – К. : Інст. екон. та прогноз. НАН України, 2015. – 544 с.
12. Баранова Л.Я., Левин А.И. Потребности, доходы, проблемы : Экономический словарь-справочник. – М. : Экономика, 1988. – 349 с.
13. Корнаи Я. Дефицит. – М. : Наука, 1990. – 608 с.
14. Дитон А. Великий побег: Здоровье, богатство и истоки неравенства. – М. : Изд-во Института Гайдара; Фонд “Либеральная Миссия”, 2016. – 368 с.
15. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України в 2015 році”. – К. : НІСД, 2015. – 679 с.
16. Starr M.A. The social economics of ethical consumption: Theoretical considerations and empirical evidence // *Journal of Socio-Economics*. – 2009. – Vol. 38. – No. 6. – P. 916–925.

References

1. Balasa B. Intra-industry specialization: a cross-country analysis. *Europ. Econ. Rev.*, 1986, Vol. 30, No. 1, pp. 27–42.
2. Böhm-Bawerk E. *Izbrannyye Trudy o Tsennosti, Protsente i Kapitale* [Selected Works on Validity, Interest, and Capital]. Moscow, Eksmo, 2009 [in Russian].

3. Hamilton G., Petrovic M., Senauer B. Retailers as market makers, in: *The Market Makers: How Retailers are Reshaping the Global Economy*, edited by G. Hamilton, M. Petrovic, B. Senauer. Oxford, Oxford Univ. Press, 2011.
4. Arrow K.J., Debreu G. Existence of an equilibrium for a competitive economy. *Econometrica*, 1954, Vol. 22, pp. 265–290.
5. Arrow K.J., Block H.D., Hurwicz L. On the stability of the competitive equilibrium. *Econometrica*, 1959, Vol. 27, pp. 82–109.
6. Linder S. *An Essay on Trade and Transformation*. Stockholm, Almqvist & Wicksell, 1961.
7. Radaev V.V. *Kak Organizuyetsya Rynochnoe Vzaimodeistvie* [How the Market Interaction is Organized]. Moscow, Vyssh. Shkola Ekon., 2010 [in Russian].
8. *Derzhavne Regulyuvannya Rozvytku Vnutrishn'ogo Rynku v Umovakh Modernizatsii Natsional'noi Ekonomiky, za red. V.G. Bodrova* [The State Control over the Development of the Internal Market under Conditions of a Modernization of the National Economy], edited by V.G. Bodrov. Kyiv, NAPA, 2013 [in Ukrainian].
9. Heyets V.M. *Podolannya kvazirynekovosti – shlyakh do investytsiino orientovanoi modeli ekonomichnogo zrostannya* [Overcoming the quasimarketness – a way to the investment-oriented model of economic growth]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 6, pp. 4–17 [in Ukrainian].
10. *Strukturna Garmonizatsiya Ekonomiky Ukrainy yak Chynnyk Ekonomichnogo Zrostannya, za red. I.V. Kryuchkovi* [Structural Harmonization of Ukraine's Economy as a Factor of the Economic Growth], edited by I.V. Kryuchkova. Kyiv, Ekspres, 2007 [in Ukrainian].
11. *Modeli Identyfikatsii Makroekonomichnykh Dysbalansiv v Ukraini, za red. M.I. Skrypnychenko* [Models of Identification of Macroeconomic Disbalances in Ukraine], edited by M.I. Skrypnychenko. Kyiv, Inst. for Econ. and Forecast. of the NASU, 2015 [in Ukrainian].
12. Baranova L.Ya., Levin A.I. *Potrebnosti, Dokhody, Problemy* [Demands, Incomes, Problems]. Moscow, Ekonomika, 1988 [in Russian].
13. Kornai J. *Defitsit* [Economics of Shortage]. Moscow, Nauka, 1990 [in Russian].
14. Deaton A. *Velikii Pobeg: Zdorov'e, Bogatstvo i Istoki Neravenstva* [The Great Escape. Health, Wealth, and the Origins of Inequality]. Moscow, Gaidar Institute, Fund "Liberal Mission", 2016 [in Russian].
15. *Analychna dopovid' do Shchorichnogo Poslannya Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro vnutrishne i zovnishne stanovyshche Ukrainy v 2015 rotsi"* [Analytical report to the Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the internal and external positions of Ukraine in 2015"]. Kyiv, NISS, 2015 [in Ukrainian].
16. Starr M.A. The social economics of ethical consumption: Theoretical considerations and empirical evidence. *J. of Socio-Economics*, 2009, Vol. 38, No. 6, pp. 916–925.